

BRONZURI FIGURATE ÎN DACIA ROMANĂ

PROVENIENȚA BRONZURILOR

CONSTANTIN POP

*Dedic aceste rânduri, ca modest omagiu, profesorului dr. Gheorghe Lazarovici,
prieten și coleg de peste trei decenii și pe care îl admir
pentru tot ceea ce a realizat în viață!*

Una dintre cele mai dificile probleme, alături de încadrarea cronologică a pieselor, este stabilirea paternității bronzurilor, descoperite într-o provincie romană, a ceea ce se considera „lucrări locale” sau importuri, precum și expunerea argumentării, cât mai clare, a acestei departajări. De altfel, într-un interviu, acordat profesorului orădean Sever Dumitrașcu, îmi exprimam această opinie: „în domeniul artistic, în primul rând, este necesar a se delimita ceea ce constituie opere de import și ceea ce reprezintă o producție autohtonă”¹.

Studierea problematicii în cauză, întâmpină greutăți, fie datorită lipsei indiciilor de natură stilistică ori tehnică, fie uneori, de ambianța arheologică². În majoritatea cazurilor, cercetătorii sunt nevoiți a-și exprima părerea, sub o formă lacunară, devenită expresie generală: „piesă de import”, „piesă locală”. Apoi, numeroase obiecte provin din colecții particulare, altele din puncte de descoperire incerte sau nu tocmai bine precizate. De altfel, ceea ce mi se pare mai neobișnuit, este faptul că neelucidarea întru totul mulțumitoare a unor chestiuni de principiu se constată și în cazul unei istoriografii cu tradiții a genului din țările Europei de vest și nord-americane (de exemplu, ce constituie acea categorie a statuetelor

¹ S. Dumitrașcu, *Arheologia română la sfârșit și început de mileniu*, Oradea, 1995, 335.

² M. Gramatopol, *Dacia Antiqua*, București, 1982, 177.

schematică care îl înfățișează pe eroul mitic *Hercules*, în diferite ipostaze³, figurine ce au „invadat”, începând din secolul XIX, muzeele lumii, ce sunt ele, creații autohtone sau aduse din alte provincii ale Imperiului, sunt ele piese originale ori falsuri grosolane?). Desigur constatarea de față nu se referă atât la truda cercetătorilor români⁴, mai recent „inițiați” în domeniul bronzologiei și care prin studiile lor, încearcă să suplinească această lacună a istoriografiei noastre clasice.

În esență, studiul bronzurilor din provincia traiană se bazează pe elucidarea particularităților a trei componente majore, ce alcătuiesc arta miniaturală a genului, și anume, răspunsuri privitoare la elemente clasice greco-romane, băștinașe și la cele provenite din alte regiuni ale Imperiului.

După cum bine a precizat cercetătoarea bucureșteană, dr. Lucia Marinescu, Dacia s-a dovedit a fi o zonă de contact a diferitelor curente artistice, iar pentru depistarea lor este necesar, în primul rând, să se stabilească locul de confecționare al pieselor și, apoi, pe baza de analogii, să se afle filiațiile care să permită conturarea unor centre de producție (oficine centrale și provinciale), ori itinerariile unor meșteri bronzieri⁵.

În contextul celor de mai sus, nu pot să nu fiu de acord, de pildă, cu afirmațiile - poate „puțin pripite” -, care consideră că totalitatea⁶ sau marea

³ A Balty, *Hommages a Albert Grenier*, Coll. *Latomus*, 58, 1, Bruxelles, 1962, 197 sqq.; S Boucher, *Melanges d'archeologie et d'histoire publ. Par l'Ecole Francaise de Rome Antiquite*, 81, Rome, 1969, 37, sqq, eadem, *Recherches sur les bronzes figures de Gaule preromaine et romaine*, Paris, 1976, *passim*; G Colonna, *Bronzi votivi umbro-sabellici a figura umana. I. Periodo „archaico”*, Roma, 1970, *passim*; A Leibundgut, *Jahrbuch des Bernischen Historischen Museum in Bern*, 55-56, Bern, 1975-1976 (1979), 179-184; eadem, *Die romischen Bronzen der Schweiz*, III, Maiz, 1979, 146 sqq.; G. P. Tabone, *Bronzistica a figura umana dell'Italia preromana nelle Civiche Racolte Archeologiche di Milano*, Milano, 1990, 57-79, nr. 33-45, 37.

⁴ Merituoase cercetări în domeniul bronzologiei antice din țara noastră, sunt datorate istoricilor Lucia Marinescu, Radu Florescu, Mihai Gramatopol, Gavrilă Simion, Mihai Irimia, Vasile Barbu, Mihai Bărbulescu, Dorin Alicu s.a. pentru arta toreutică, în general, Sorin Cocis - fibule, Liviu Petculescu - armamentul din bronz etc. (enumerarea cercetătorilor este pur întâmplătoare, fără nici un fel de partizanat).

⁵ L. Marinescu, *Observații la iconografia bronzurilor romane din Dacia*, comunicare la Sesiunea științifică a Institutului de Arheologie și Istoria Artei, din Cluj Napoca, 28 mai 1988.

⁶ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, București, 1968, 122.

majoritate⁷ a pieselor de bronz, descoperite în Oltenia sunt provenite din afara fruntariilor Daciei.

La rândul meu, am încercat, în limita posibilităților, să realizez o separare cât mai aproape de adevăr, în definirea paternității produselor figurate torentice, cunoscute în provincia noastră nord-danubiană. Această prezentare se bazează pe exemplificarea pieselor din repertoriul unui *Corpus*⁸ și care însumează, în analiză, un număr de 835 de exemplare⁹.

În ceea ce privește figurațiile din bronz, am concluzionat că 355 de bucăți sunt *produse din import*¹⁰, care, din totalul general, amintit mai sus, reprezintă un procentaj de 42,51 %.

Repartizarea pe provinciile Imperiului roman (unele certe, altele ipotetice, acestea din urmă stabilite pe baza descoperirilor majoritare din aria geografică respectivă) este următoarea: *Italia* - 28 de piese, *Italia centrală* (fosta *Etruria*) - 1, *Italia sudică* - 7, *Italia* sau *Gallia* - 11, *Italia* ori *provincii centrale* - 77, *Campania* - 12 (3 din *Pompei*), *Campania* sau *Gallia* - 5, *provincii centrale* - 19, *provincii centrale* sau *vestice* - 13, *Gallia* - 6, *provincii occidentale* - 9 (dintre care unul, probabil, *Belgica*), *Raetia* - 22 (toate, posibil, de la *Sorviodurum*), *regiunea Raeto* - *Gallica* - 1, *Noricum* - 1, *zona norico* - *pannonica* - 3, *regiunea pannonica* - 2, *provincii dunărene* - 5, *Grecia* - 13 (dintre care 3, poate de la *Ambelokipi* - *Attica*), *regiuni grecești din sudul Dunării* - 14 (dintre care 3, posibil de la *Abrittus*), *Egipt* - 20 (dintre care 4, pare-se, din *Alexandria*), *Africa de nord* - 11, *Asia Mică* - 1, *Syria* - 6, *Syria* sau *Asia Mică* - 2, *Syria* ori *Alexandria* - 2, *Iran* - 1, *Orient* (în general) - 1, *provincii nedefinite* - 45 și importuri din *Dacia* în teritoriul *extra provinciam* - 17.

Deci, regiunile cu precizări destul de sigure ale confecționării pieselor de import din *Dacia* pot fi considerate *Italia*, *Campania* (cu *Pompei*), *Italia sudică*,

⁷ C. M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994, 107.

⁸ C. Pop, *Bronzuri figurate în Dacia romană*, teza de doctorat, manuscris, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 1998

⁹ De fapt, analiza s-a efectuat pe un număr de 999 de piese, din bronz, din care însă doar 835 de exemplare sunt originale. În statistica întocmită nu s-au luat, deci în considerare un număr de 164 de piese, ele constituind categoria obiectelor care n-au putut fi cercetate (pierdute în decursul timpului, amintite în bibliografiile mai vechi, a se vedea *Addenda* tezei de doctorat, 431-433), apoi, cele *Dubitanda* (236-246 *Catalog*, 434-438), precum și copiile medievale și moderne după bronzuri antice (247-258, *Catalog*, 439-442), cărora li s-a rezervat un loc aparte în *Corpus*.

¹⁰ C. Pop, *op. cit.*, 214-221.

Italia centrală (Etruria), Galia, Belgica (?), Raetia (cu Sorviodurum), Noricum, zona panonică, Grecia (cu Attica - Ambelokipi), provinciile de la sudul Dunării (un centru la Abrittus), Egipt (cu Alexandria), Asia Mica, Siria și Iran.

De asemenea, s-au putut depista, cu o oarecare certitudine, câteva centre de prelucrare toreutică a obiectelor: *două* în centrul și vestul Imperiului (*Pompei și Sorviodurum*), *două* în provinciile sud-dunărene (*Abbrittus și Ambelokipi*) și *unul* în Egipt (*Alexandria*), deci, în total, 5 centre cu ateliere de bronzieri.

Mai este de relevat faptul că, din provinciile situate la vest de Dacia, provin 222 de exemplare (procentaj de 62,53% din numărul total de 355 de piese venite în Dacia), din sudul Dunării - 27 (procent 7,60 %), din regiunea nord-africană - 31 de obiecte și din cea orientală - 13 bucăți, ambele însumând 12,39 %, iar din provincii nedefinite - 45 de bronzuri (12,67 %). Piesele din Dacia, transcedate în teritorii din afara fruntariilor, sunt 17 exemplare cu un procentaj de 4,78 %).

Din cele relatate mai sus se poate ușor constata că marea majoritate a creațiilor figurate din bronz sunt importuri din regiunile situate la vestul Daciei, urmate de cele africano-orientale și, apoi, sud-dunărene. Astfel, și cu această ocazie, se confirmă, încă o dată (și prin toreutică), faptul că arta Daciei romane se înscrie în zona de influență occidentală a lumii romane ca, de altfel, în mai toate domeniile vieții.

Trecând la *produsele locale* ale atelierelor toreutice artizanale ce au ființat pe teritoriul Daciei romane, - ca, de altfel, pretutindeni în celelalte provincii ale Imperiului -, ele erau menite, în primul rând, satisfacerii nevoilor locale, dar și a schimbului, plasându-se pe orbita relațiilor comerciale, a celor intercomunitare din spațiul înconjurător sau mai depărtat.

Consider că pentru definitivarea activităților officinelor de bronzieri (și nu numai) este necesar a se preciza termenul de „artizanal” pentru a nu se crea posibilitatea eronată de a se considera o oarecare piesă simplă (nu mă refer la funcționalitatea ei), ca având anumite pretenții artistice, lucru destul de anevoios de realizat. În această privință, opiniile diferiților cercetători diferă de la caz la caz. De altfel, după cum arată istoricul francez Richard Brilliant¹¹, procedeul imitării unor modele era frecvent întâlnit în arta provincială, dar el nu diminuează valoarea execuției, ci reprezintă un proces de transformare și adaptare. Dar repetarea la infinit a unui prototip poate duce la o schematizare totală a lui,

¹¹ R. Brilliant, *Arta romana de la republică la Constantin*, București 1979, 169.

piesa finită pierzându-și astfel calitatea estetică. Pot fi considerate creații cu adevărat artistice doar obiectele care păstrează, cât de cât, această calitate în procesul confecționării lor și care în intervenția meșteșugarului local nu apare prea brutală și deformatoare.

Aprecierea corectă a schematizării unor produse figurate este însă o problemă dificilă de rezolvat, istoricul fiind nevoit să cumpănească bine dacă obiectul în sine are sau nu valoare artistică. În această privință, cercetătoarea franceză Stephanie Boucher¹² ajunge la concluzia că o schematizare generală nu reflectă nepriceperea artistului, ci, mai degrabă, reprezintă un mod specific de exprimare artistică, iar italianul Antonio Frova¹³ este de părere că „provincializarea tipurilor clasice este un fenomen binecunoscut în arta romană, motiv care nu ar trebui să îngrijoreze”.

În amintitul *Corpus*, am încercat să prezint un tablou cât mai veridic al reprezentărilor iconografice pe care le consider autohtone ale toreuților Daciei romane și, pe baza investigațiilor arheologice sau a diferitelor informații, să stabilesc, totodată, ipotetic, paternitatea pieselor care provin din atelierele locale¹⁴ deși multe dintre aceste oficine nu au fost încă depistate prin săpăturile de specialitate.

De asemenea, mi-am exprimat părerea în legătură cu apartenența la una sau alta dintre oficine a obiectelor figurate, descoperite în puncte răzlețe, dintr-o localitate, ce gravitează în jurul unei așezări cunoscute învecinate. Sunt însă alte piese a căror proveniență n-a putut fi determinată, aici referindu-mă, în special, la descoperirile fără specificație dintr-o regiune foarte întinsă sau vagă (Transilvania, Oltenia, Banat), ele putând fi în acest caz, confecționate oriunde.

Localitățile mai importante, aranjate pe criteriul teritorial-administrativ al Daciei (*Superior* și *Inferior*), pot fi considerate, la rândul lor, centre toreutice pentru confecționarea reprezentărilor figurate, deși, - repet - , unele dintre ele nu figurează decât ipotetic pe lista atelierelor bronzieri din Dacia, dar numărul mare al aparițiilor din zonă le conferă acest drept.

Din repertoriul centrelor toreutice din Dacia romană, în care s-au descoperit reprezentări figurate, se poate constata că, raportul lor este favorabil celor din *Dacia Superior: șapte orașe* (Alba Iulia, Alba Iulia - Partoș, Cluj, Jupa, Moigrad,

¹² S Boucher, *Apulum*, XV, 1977, 266-267.

¹³ A. Frova, *L'Arte di Roma e del mondo romano*, Torino, 1961, 574.

¹⁴ Pentru lista atelierelor toreutice, a se vedea C. Pop, *op. cit.* 273-284.

Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Turda) și două așezări cu statut rural (dar importante în istoria artistică a provinciei, este vorba de Gherla și Vețel), spre deosebire de cele trei aglomerări urbane (Orșova Veche, Reșca, Turnu Severin) și a unei întinse localități din mediul sătesc (Corabia-Celeiu, care în antichitatea romană a avut totuși un început de viață orășenească, ca, de altfel, și Vețel) din *Dacia Inferior*. În prezentarea de față nu s-au luat însă în considerare descoperirile din punctele satelite, ce gravitau în jurul acestor centre mari, apoi, a celor cu posibile paternități, precum și a pieselor de proveniență neidentificată din teritorii întinse (un număr de 144 de obiecte).

În total, am considerat că produsele locale toreutice din Dacia romană însumează 480 de figuri¹⁵, ceea ce reprezintă un procentaj de 57.48% din întregul celor 835 de obiecte analizate (deci, același număr constant de piese originale amintit la produsele de import).

Piesele din localitățile mari ale provinciei, cu puncte de descoperire precizate (336 de bucăți, procentaj 70% din cele 480 de produse autohtone) prezintă următoarea configurație: *Moigrad* - 82 de exemplare (17.08%), de departe centrul toreutic cel mai prolific (interesant este totuși faptul că aici nu s-au identificat pe teren, până acum, ateliere ale genului), apoi, *Turda* - 58 (12.08%), *Reșca* - 52 (10.83%), *Turnu Severin* - 29 (6.04%), *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* - 28 (5.83%), *Alba Iulia* (cu *Alba Iulia* - Partoș) - 18 (3.75%), *Jupa* - 15 (3.125%), *Vețel* - 14 (2.91%), *Gherla* - 13 (2.70%), *Orșova Veche* - 11 (2.29%), *Cluj* - 10 (2.08%) și *Corabia-Celeiu* - 6 (1.25%).

De asemenea, se mai poate afirma că primele cinci centre urbane (*Moigrad*, *Turda*, *Reșca*, *Turnu Severin*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*), ce se detașează de restul localităților în ceea ce privește numărul descoperirilor toreutice figurate, vădesc o specializare care acoperă aproape întreaga gamă a categoriilor funcționale de piese, unele reprezentând obiecte de mare valoare artistică, dar altele și un schematism destul de exagerat¹⁶.

Referitor la analiza unor particularități stilistice prezentate de piesele, din bronz, locale, care să definească și, totodată, să deosebească creația unui centru toreutic față de altul, din păcate, trebuie să mărturisesc că în această direcție s-au făcut pași timizi, poate șovăielnici, cercetările fiind tributare aceluiași carente de început în domeniul nou al istoriografiei noastre, anume, cel al bronzologiei

¹⁵ C. Pop, *op.cit.* 222-235.

¹⁶ Idem, *op.cit.* 232 și Capitolul II (*Categorii de piese*), *passim*.

antice. Astfel, s-a încercat conturarea doar a elementelor „cercului” artistic ulpian¹⁷, poate și datorită faptului că autorul rândurilor de față s-a preocupat mai mult de acest aspect.

BRONZES FIGURÉS EN DACIE ROMAINE: LA PROVENANCE DES BRONZES

Résumé

Le *Corpus* de bronzes figurés découverts en Dacie romaine (l'auteur C. Pop), se veut être une première épreuve monographique, monographie d'autant plus nécessaire qu'un tel ouvrage manque de notre littérature de spécialité.

C'est analysée un nombre de 835 pièces originales.

Les monuments considérés comme produits d'import comptent 355 exemplaires. Des provinces de l'ouest de Dacie proviennent 222 objets, du sud de Danube 27, des régions de l'Afrique du nord 31, de celles orientales 13 et des provinces indéfinies, 45 bronzes. Dans le territoire du voisinage de Dacie (*extra provinciam*) se sont découverts 17 exemplaires, apportés, peut-être de Dacie.

Il faut remarquer que la majeure partie des imports proviennent des régions occidentales de l'Empire.

On considère comme autochtones 480 bronzes, du total de 835 pièces originales.

Les localités avec les plus nombreuses découvertes des pièces locale sont: *Moigrad* - 82 exemplaires, *Turda* - 58, *Resca* - 52, *Turnu Severin* - 29, *Alba Iulia* et *Alba Iulia-Partos* - 18, *Jupa* - 15, *Vetel* - 14, *Gherla* - 13, *Orsova Veche* - 11, *Cluj* - 10, *Corabia-Celeiu* - 6.

¹⁷ C. Pop, D. Alicu, *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, III, Caransebes, 1979, 277-288; C. Pop, *op.cit.*, 232.